

УДК 336.71(477)

С. Хвалінський, кандидат економічних наук,
науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ПОСТКРИЗОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Стаття присвячена висвітленню основних уроків світової економічної кризи для банківського сектору в глобальному масштабі та дослідженню особливостей посткризової трансформації українського банківського сектору.

Ключові слова: банківський сектор, посткризова трансформація, антикризова стійкість.

Хвалінский С. Посткризисная трансформация банковского сектора: мировой опыт и Украина.

Статья посвящена отражению основных уроков мирового экономического кризиса для банковского сектора в глобальном масштабе и исследованию особенностей посткризисной трансформации украинского банковского сектора.

Ключевые слова: банковский сектор, посткризисная трансформация, антикризисная устойчивость.

Khvalinsky S. Banking sector postcrisis transformation: global experience and Ukraine.

The article is devoted to reflection on core lessons of global economic crisis for banking sector worldwide, the peculiarities of Ukrainian banking sector postcrisis transformation are investigated.

Key words: banking sector, postcrisis transformation, anticrisis strength.

Наслідки світової економічної кризи спричинили появу далекосяжних і всеохоплюючих висновків, що змушують повному подивитись на напрямок розвитку глобальної економіки. Неоліберальна ідея, що пропагувала фінансову лібералізацію як панацею для підвищення темпів економічного зростання, зазнала краху [1]. Порівняно не важко пережили кризу ті країни, які поступово запроваджували помірну фінансову лібералізацію, нехтуючи порадами міжнародних фінансових організацій щодо прискореної лібералізації (наприклад, Індія) [2].

Науковець Х. Рахді обґрунтовано доводить, що проведення фінансової лібералізації в умовах слабorozвиненого інституційного середовища підвищує можливість зародження банківських криз [3]. Таким чином, помилки в банківському нагляді відіграють значну роль у зародженні банківських криз. Крім того, саме банківський сектор найбільше зазнав від кризи – світова практика свідчить, що підтримка банківського сектору в країнах, які потрапили під дію кризи, посіла головне місце в національних антикризових програмах. На її реалізацію у світі були витрачені величезні фінансові ресурси. За оцінками, без урахування короткострокових зобов'язань витрати на реалізацію антикризових програм у банківському секторі склали у відношенні до ВВП: Європа в цілому – 27,3%, Європейський Союз – 27,9% [4; 5]. Таким чином, вдосконалення регуляторної системи банківського сектору є актуальним завданням.

Регуляторну систему визначимо як впорядковане середовище нагляду та контролю банківського сектору, що складається з елементів системи, зв'язків між ними та принципів та напрямів роботи системи. Почнемо з напрямів. Перші два напрями – подолання та попередження кризових явищ є очевидними і не викликають запитань. Однак варто пам'ятати, що криза ще не минула. Ми живемо в умовах розгортання міжсистемної кризи. Певні позитивні прояви у світовій економіці в найближчій перспективі навряд чи можуть бути оптимістичним сигналом про вихід з кризи. Скоріше, зважаючи на стангаційні процеси, це може означати перехід кризотворчого потенціалу в латентний стан. У таких умовах актуальності набуває ще один напрямок роботи системи: запобігання подальшому розвитку кризових процесів. Саме через призму цієї тріади напрямків варто розглядати уроки винесені з попередньої хвилі кризи 2008–2010 рр.

По-перше, варто звернути увагу на макроекономічну політику в тій частині, що напряму стосується банківського регулювання. Дослідження свідчать, що облікова ставка не є ефективним інструментом для боротьби з надмірним рівнем лівериджу, прийняттям надмірних ризиків чи спекулятивними збуреннями на ринках активів [6]. Навіть якщо висока облікова ставка знизить

завищені ціни на активи, вона неминуче зробить тиск на ділову активність. Тому варто використовувати інші інструменти. Для зниження рівня лівериджу можна підняти вимоги до капіталу, для підвищення ліквідності – збільшити норму ліквідності, для стримання росту цін на житло – зменшити значення відношення "кредит – вартість" (співвідношення суми іпотечного кредиту і загальної вартості нерухомості, що купується), для стримування зростання цін на акції – збільшити маржинальні вимоги (мінімальні вимоги внесення гарантійних депозитів за строковими контрактами на біржах або за рахунками клієнтів у фондових брокерів). Дослідження свідчать, що ці інструменти справляють кращий цільовий вплив на об'єкт регулювання, ніж облікова ставка.

По-друге, потребують вдосконалення принципи регулювання та нагляду. Так, периметр регуляторного впливу повинен поширюватись на діяльність, що несе в собі системні ризики. Фінансова діяльність, що несе в собі такі ризики, повинна регулюватись, і в окремих випадках може бути введений безпосередній нагляд. Якщо такої необхідності немає, можна обмежитись збиранням та оприлюдненням даних стосовно такої діяльності (в межах законодавства, не порушуючи комерційну таємницю). Окрему увагу в цьому питанні слід приділити рейтинговим агентствам. Фінансова криза виявила, що вони можуть вдаватися до упередженого оцінювання певних інституцій. Для подолання морального ризику наглядовим органам слід ліцензувати рейтингові агентства і відкликати ліцензії у випадку неетичної поведінки. Деякі автори [7] пропонують поряд з приватними агентствами створити державні, але варто зауважити, що і вони не можуть бути захищені від тиску та/або морального ризику. На нашу думку, ефективніше використати конкуренцію на ринку рейтингових послуг. Наприклад, ввести заборону на перевірку однієї і тієї ж фінансової установи одним і тим же рейтинговим агентством два рази поспіль. Це усуне стимули для рейтингового агентства підмальовувати результати після наданих рекомендацій. Також регулюючі органи повинні створювати мотиви для всіх інституцій, що є джерелами системного ризику, враховувати можливі збитки від цього ризику в бізнес-плануванні та ризик-менеджменті. Нагляд повинен

бути зосередженим більшою мірою на тій діяльності, яка несе більший системний ризик і в разі необхідності мусять бути застосовані швидкі і результативні заходи впливу. Ефективним інструментом для оцінки поточного стану певної інституції є стрес-тестування, що добре зарекомендувало себе під час кризи [8]. Також наглядові органи повинні всіляко підтримувати ринкову дисципліну. Можна дозволяти банкрутства окремих, неефективних установ за умови, що не буде викликано ефекту "доміно". В таких випадках зручно використовувати практику злиттів та поглинань у банківському секторі. Також підсилюють ринкову дисципліну відкритість і прозорість нагляду та ведення бізнесу. Такі заходи знизять стимули банківського менеджменту до прийняття надмірних ризиків. Необхідно відмовитись від беззастережної підтримки та порятунку великих інституцій (принцип "занадто великий, щоб збанкрутувати"). Вплив конкретної інституції на банківський сектор має визначатися не стільки розміром її капіталу, скільки диверсифікацією діяльності – банкрутство інституції з низькою диверсифікацією істотно не вплине на банківську систему [9]. Крім того, в менеджменту не буде стимулів для "роздування" капіталу, для прийняття надмірних ризиків великими інституціями. Поряд із наглядом за банківським сектором, наглядові органи мають намагатися виявляти і виправляти власні недоліки, оскільки фінансові інновації часто випереджають стабілізаційні заходи регулюючих органів, а самі органи підвладні тиску з боку ділових кіл і політиків [6]. Також необхідно розробити таку систему заходів з подолання кризи, яка міститиме спеціальний режим допомоги дійсно системно важливим інституціям [9].

Зважаючи на глобальну природу банківської діяльності, варто створити міжнародну систему фінансового нагляду. В цьому ключі можна гармонізувати основні вимоги до капіталу, ліквідності, лівериджу, забезпечити пруденційний нагляд за глобально важливими інституціями (їх список визначений Радою фінансової стабільності G20) [10]. У разі створення такої системи на глобальному рівні можна буде досягнути ефекту від введення жорсткіших обмежень щодо ведення певних видів фінансової діяльності, обмежити можливості для регуляторного арбітражу.

По-третє, згадуючи про об'єднання наглядових зусиль на міжнародному рівні варто звернути увагу на стандарти, що розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду (Базель I, II, III). Під час кризи та в посткризовий період неодноразово лунала критика Базелю II [9; 11; 12]. І не безпідставно. Базель II провалився з двох причин: неспроможність спостерігати за основними показниками пам'ятаючи про ризики, які несе конкретна інституція для системи, та неусвідомлення обмежень моделей ризику. Більше того, банки прийняли Базель II, оскільки сподівались, що зважування ризиків не потребуватиме більших вимог до капіталу, ніж у Базелі I. Криза показала, що система регулювання банків Базель II не була в змозі виміряти ризик для окремих інституцій і для системи та не змогла управляти фінансовими інноваціями [9]. Так, науковець П. Гроу ставить під сумнів саму можливість роботи системи банківського регулювання Базель II, оскільки вона базується на припущенні про ефективність фінансових ринків, а це припущення має бути відхилене [11]. Крім того, існує проблема конфлікту інтересів: наглядовим органам не слід довіряти розробленим банкірами складним моделям управління ризиком, оскільки у останніх є сильні стимули приховувати свої реальні ризики. Крім того, стверджує науковець, банки, що оперують на фінансових ринках, підвладні впливу "бумів" і обвалів. Цей факт породжує велику кількість ризиків, які потенційно не можуть бути оцінені. Тому варто відмовитись від підходів, запропонованих базельськими угодами, і повернутись до "вузьких банків". Погоджуючись зі слушністю і доречністю точки зору П. Гроу, зауважимо, що банки ніколи не погодяться на такі обмеження і тому не допустять введення такого підходу.

Тепер проаналізуємо, які кроки зроблено в Україні в напрямку підвищення антикризової стійкості національної банківської системи.

Світова економічна криза виявила багато "вузьких місць" у банківській системі України. Узагальнені уроки для банківського сектору повною мірою стосуються і України, а відтак можуть бути використані для вдосконалення вітчизняної банківської системи. Однак варто звернути увагу на певні особливості функціонування вітчизняної банківської системи. Ми не будемо

говорити про так званий "політичний патронаж", що пронизує всю економічну систему держави, у тому числі і її банківську складову, і має потужний безпосередній вплив на функціонування банківського сектору. Цьому явищу присвячені окремі дослідження [13]. Ми звернемо увагу на фактори підвищеного ризику банківської діяльності в передкризові роки, на ефективність заходів з подолання кризи та на поточну ситуацію в банківському секторі і заходи, спрямовані на її покращення.

Ризики українського банківського сектору були пов'язані з наступними факторами [14]:

- стрибкоподібним збільшенням кредитування населення, в тому числі довгострокового іпотечного кредитування. За два передкризові роки (2006–2007 рр.) обсяг кредитів фізичним особам зріс у 5,6 раза;

- високою часткою валютних кредитів. Станом на вересень 2008 р. у залишках кредитних коштів фізичних осіб на частку іноземної валюти припадало 62%;

- значним зниженням ступеня забезпеченості покриття депозитів власними ресурсами банків. Якщо у 2005 р. ступінь покриття кредитів депозитами мав безпечний рівень – 92,6%, то станом на 01.10.2008 р., тобто напередодні кризи, він знизився до 60,0%;

- критичною залежністю від зовнішніх кредитів. Напередодні кризи зобов'язання перед нерезидентами досягли 32% загального обсягу запозичень банків.

У 2008 рік український банківський сектор увійшов у стані хиткої рівноваги. Першим дестабілізуючим фактором для нього стала глобальна фінансова криза, яка скоротила для банків доступ до зовнішніх запозичень у той час, коли наставали строки платежів за попередніми зовнішніми зобов'язаннями. В цих умовах достатньо було незначного поштовху, яким стала ситуація з "Промінвестбанком", щоб хитка рівновага у банківському секторі була порушена.

З метою подолання кризи було вжито наступних антикризових заходів:

- була поставлена задача створити Стабілізаційний фонд і сформулювати основні джерела наповнення та напрямки використання, передбачити бездефіцитність бюджету на 2009 р.,

скорочення видатків на утримання державних органів управління, тимчасово обмежити імпорт, забезпечити протягом місяця повернення ПДВ експортерам та ін.;

– забезпечення ліквідності в національній валюті відбувалось шляхом спрощення вимог до застави для рефінансування, зменшення вимог до резервів та викуп державних облігацій;

– для забезпечення ліквідності в іноземній валюті використовувались кредити МВФ, хоча доцільно було б використовувати операції "своп" [14];

– НБУ проводив інтервенції не прозоро та на неринкових умовах, кошти від рефінансування часто використовувались для спекуляцій на валютному ринку [14];

– політичне протистояння часто-густо перетворювало боротьбу з кризою на піар-кампанію і черговий популізм та спричинило появу двох центрів з провадження антикризової політики: Кабінет Міністрів та НБУ, що знижувало ефективність антикризових заходів;

– загалом антикризове реагування мало точковий характер і було спрямовано переважно на прояви кризи. На законодавчому рівні було підготовлено більш ніж 150 нормативно-правових актів, але частина їх так і не була впроваджена в життя, залишившись стратегічними пріоритетами.

Якщо говорити про поточну ситуацію, то за підсумками III кварталу 2011 р. банки отримали чистий збиток в обсязі 5,64 млрд грн., об'єм проблемних боргів – 82,77 млрд грн. (за даними НБУ [15]). Крім того, лунають тривожні повідомлення про кризу ліквідності в банківському секторі [16]. За неофіційними даними, ліквідність є тільки в "Ощадбанку", "Укрексімбанку" та "Укргазбанку". Дефіцит коштів викликав різкий стрибок їх вартості. За даними НБУ, міжбанківські ставки кредитів овернайт 25 жовтня зросли до 21,8% річних, хоча ще на початку місяця – 5 жовтня – вони становили 7,5%. Такий стан справ обумовлений діями НБУ, що спрямовані на стабілізацію курсу гривні. З другого боку, банки, маючи значні запаси валюти (понад 9 млрд дол., [16]), не бажають конвертувати її в гривню, оскільки побоюються "просідання" її курсу. З метою стабілізації ситуації в банківському секторі банкам було дозволено списувати безнадійні борги без сплати податку на додатковий дохід.

Податок має бути сплачений у тому випадку, якщо боржник раптом почне виплачувати кредит. Такого консенсусу в трактуванні підпункту 159.1.4 Податкового кодексу досягли НБУ і Державна податкова служба. Як очікується, такі заходи дозволять знизити тиск поганих боргів на банки. Крім того, згідно з постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання надання банкам державної фінансової допомоги та її використання" від 20 листопада 2011 р., врегульоване питання стосовно надання допомоги банкам, на користь яких відчужуватимуться активи та/або зобов'язання банку, в якому призначено тимчасову адміністрацію, в тому числі санаційному банку [17]. Джерелом коштів будуть або надходження з державного бюджету, або державні облигації України. Ці заходи, безумовно, є позитивом, оскільки сприяють консолідації вітчизняного банківського сектору, підвищать стабільність і капіталізацію.

Основні результати посткризової трансформації висвітлені у змінах та доповненнях до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [18]. Зокрема, стосовно підвищення відкритості та прозорості частина 8 статті 69 зобов'язує банки оприлюднювати квартальний баланс, звіт про фінансові результати банку та примітки до звітів, перелік яких визначається Національним банком України.

Знайшли своє втілення реформи, спрямовані на покращення аудиторських перевірок банків. Так, Національний банк має право вимагати результати аудиторських перевірок, а банк не може співпрацювати з однією аудиторською фірмою не більше сім років поспіль. Однак варто зауважити, що ефективніше було б дозволити одній фірмі проводити аудит одного банку не більше двох разів поспіль. Конкуренція між аудиторами не дозволить їм "закривати очі" на проблеми в банку на догоду керівництву. Крім того, аудиторська фірма зобов'язана повідомити Національний банк України про виявлені під час проведення аудиторської перевірки та надання інших аудиторських послуг викривлення показників фінансової звітності, порушення та недоліки в роботі банку, що можуть призвести до його неплатоспроможності.

Окремої уваги заслуговує порядок призначення позапланової перевірки: "Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності

обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою" [18, ст. 71]. На нашу думку, підстави повинні бути чітко окреслені в законі.

Тимчасова адміністрація може бути введена у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку [18, стаття 73]. Це, безумовно, позитив, але, на жаль, не сказано про загрозу стабільності банківської системи.

Щодо призначення тимчасової адміністрації, то варто зазначити, що заходи стали більш суворими, але бажано було б підвищити їх жорсткість. Зокрема, щодо призначення тимчасової адміністрації норма: "якщо банк протягом 5 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань" – бажано вказати норму про зупинення обслуговування виплат по депозитах протягом не більше 5 робочих днів [18, ст. 75]. В Угорщини, наприклад, цей термін обмежений трьома днями.

Також варто звернути увагу на таке нововведення в банківському законодавстві України, як санаційний банк [18, ст. 86–1], основним завданням якого є захист інтересів вкладників (кредиторів) банків, що, безумовно, підвищує стабільність і довіру до банківської системи.

Серед основних зауважень до банківського законодавства слід назвати відсутність страхового покриття депозитів для фізичних осіб підприємців. Виправлення цього недоліку можна вважати певною підтримкою малого бізнесу, що дозволить поглибити його співпрацю з банками.

Однак, попри позитивні реформи банківського сектору, не помітно глибоких системних реформ, на які вказала глобальна фінансова криза. Як показує наше дослідження, реформи здебільшого є половинчастими. Більше того, вітчизняний банківський сектор засвоїв хибний урок: за прорахунки менеджменту і наглядових органів заплатять платники податків. А така умова аж ніяк не сприяє стабільності банківського сектору.

Список використаної літератури:

1. Arestis Ph. Current Financial Crisis: The End of Financial Liberalisation? / Philip Arestis, Carolina Troncoso Baltar, Anderson Cavalcante // *Ekonomiaz*. – 2009. – № 72. – P. 12–31.
2. Asongu S. Globalization, financial crisis and contagion: time-dynamic evidence from financial markets of developing countries /Simplice A. Asongu/ MPRA Paper. – 2011. – No. 30668. – 21 p.
3. Rachdi H. The Link between International Supervision and Banking Crises / Housseem Rachdi // *Panoeconomicus*. – 2010. – №3. – P. 321–332.
4. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики [Електронний ресурс] / Центр економічного розвитку. – К., грудень 2009. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/vidannya/Ekon.kriza.pdf>
5. Моисеев С. Банки: до выздоровления далеко [Электронный ресурс] / С.Моисеев. – Режим доступу: <http://slon.ru/blogs/moiseev/post/87499/?PRINT=y>
6. Claessens S. Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crisis / Stijn Claessens, Giovanni Dell’Ariccia, Deniz Igan, Luc Laeven // *IMF Working papers*. – 2010. – № 10/44. – 41 p.
7. Cukierman A. Reflections on the Crisis and on its Lessons for Regulatory Reform and for Central Bank Policies /Alex Cukierman// *After the Big Bang: Reshaping Central Banking, Regulation and Supervision: theses of lecture, (June 18-19 2009)*. – Milan: Bocconi University, 2009. – 28 p.
8. Vincenzo A. Lessons learned from the financial crisis for financial stability and banking supervision / Alessio De Vincenzo, Maria Alessandra Freni, Andrea Generale, Sergio Nicoletti Altimari, Mario Quagliariello // *Questioni di Economia e Finanza*. – 2010. – № 76. – 32 p.
9. Dewatripont M. Balancing the banks: global lessons from the financial crisis / Mathias Dewatripont, Jean-Charles Rochet, Jean Tirole. – Princeton: Princeton University Press, 2010. – 149 p.
10. Страны G20 договорились усилить гибкость валют [Электронный ресурс]. – РБК, Режим доступа: <http://top.rbc.ru/economics/04/11/2011/623633.shtml>.
11. Grauwe P. Lessons from the banking crisis: a return to narrow banking /Paul de Grauwe // *CESifo DICE Report*. – 2009. – №2. – P. 19–23.
12. Oprețescu M. Basel II versus the global financial crisis / Marin Oprețescu, Alina Georgiana Manta/ *Finance – Challenges of the Future*. – 2009. – №9. – P. 17–26.
13. Baum Ch. Political patronage in Ukrainian banking [Електронний ресурс] /Christopher F. Baum, Mustafa Caglayan, Dorothea Schäfer, Oleksandr Talavera. – Режим доступу: <http://fmwww.bc.edu/EC-P/WP657.pdf>.

14. Хвалінський С.О. Світовий досвід антикризових заходів під час кризи 2008-2010 рр. / С.О. Хвалінський // Теоретичні та практичні підходи щодо оцінок наслідків глобальної фінансової кризи: Матер. міжнар. наук. конф. / відп. ред. О.В.Плотніков – К.: Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАН України, 2011. – С. 151–156.

15. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

16. Україні загрожує банківський колапс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-vinik-deficit-grivni.html>.

17. Деякі питання надання банкам державної фінансової допомоги та її використання [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2011 № 1066. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1066-2011-%EF>

18. Закон України "Про банки і банківську діяльність" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14&p=1320591685660378>

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК: 336.76

Є. Редзюк, докторант,

*Інститут світової економіки і
міжнародних відносин НАН України*

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РОЗВИТОК ФОНДОВОЇ БІРЖІ

У статті розглянуто вплив економічних процесів і державного регулювання на розвиток конкурентоспроможного фондового ринку. Наведено успішні приклади країн, що здійснили реформу ринку цінних паперів. Виявлено недоліки вітчизняного фондового ринку і запропоновано шляхи покращення розвитку ринку цінних паперів України.

Ключові слова: фондовий ринок, цінні папери, державне регулювання фондової біржі.

Редзюк Е. Влияние экономических процессов и государственного регулирования на развитие фондовой биржи.

В статье рассматривается влияние экономических процессов и государственного регулирования на развитие конкурентоспособного фондового рынка. Приведены успешные примеры стран, которые

© Є. Редзюк, 2011